

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/47/7-11>

Müjkan Məmmədzaadə
Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-5693-3748>
mujkan@mail.ru

Hərbi təhsilin nəzəri və metodoloji əsasları: müasir yanaşmalar və mənbə bazasının təhlili

Xülasə

Bu məqalə hərbi təhsilin nəzəri və metodoloji əsaslarını araşdırmaqla, müasir dövrün təhlükəsizlik çağırışları və texnoloji yenilikləri fonunda bu sahədəki inkişaf dinamikasını təhlil edir. Ənənəvi klassik nəzəriyyələr, o cümlədən Sun Tzu və Klauzevitsin müharibə fəlsəfələri, müasir analitik və liderlik yönümlü təlim modelləri ilə müqayisə edilir. Məqalədə distant və onlayn təhsil metodlarının, süni intellektin və böyük verilənlər analitikasının təlim prosesində istifadəsi geniş şəkildə izah olunur. Tədqiqatda NATO-ya üzv ölkələrin, xüsusilə Türkiyənin hərbi təhsil sistemlərində tətbiq edilən metodoloji yanaşmalar Azərbaycan Respublikasının hərbi təhsil modeli ilə müqayisə edilir. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin müasir döyüş hazırlığında əldə etdiyi uğurlar, ölkədə tətbiq olunan yeni təlim və təhsil metodlarının effektivliyini təsdiqləyir. Məqalə nəticə olaraq vurğulayır ki, müasir hərbi təhsil sistemlərinin uğuru çevik metodologiyaların tətbiqi, analitik və strateji düşüncənin inkişafı, texnologiyanın təlimə inteqrasiyası və etik liderlik bacarıqlarının formalaşdırılması ilə sıx bağlıdır. Gələcəkdə isə hərbi təhsilin davamlı inkişafı üçün kiber təhlükəsizlik, süni intellekt və fərdi tədris modellərinin daha geniş tətbiqi zəruri olacaqdır.

Açar sözlər: hərbi təhsil, nəzəri əsaslar, metodologiya, strateji düşüncə, müqayisəli təhlil, NATO modeli

Mujkan Mammadzadeh
Military Scientific Research Institute
PhD in Pedagogy
<https://orcid.org/0000-0001-5693-3748>
mujkan@mail.ru

Theory and Methodological Foundations of Military Education: Modern Approaches and Analysis of the Source Base

Abstract

This article examines the theoretical and methodological foundations of military education and analyzes the dynamics of its development against the backdrop of modern security challenges and technological innovations. Traditional classical theories, including the philosophies of war of Sun Tzu and Clausewitz, are compared with modern analytical and leadership-oriented training models. The article extensively explains the use of distance and online education methods, artificial intelligence, and big data analytics in the training process. The study compares the methodological approaches applied in the military education systems of NATO member states, especially Turkey, with the military education model of the Republic of Azerbaijan. The successes achieved by the Azerbaijani Armed Forces in modern combat training confirm the effectiveness of new training and education methods applied in the country. The article concludes by emphasizing that the success of modern military education systems is closely related to the application of agile methodologies, the development of analytical and strategic thinking, the integration of technology into training, and the formation of ethical leadership skills. In the future, for the sustainable development of military education, a wider application of cybersecurity, artificial intelligence, and individualized learning models will be necessary.

Keywords: *military education, theoretical foundations, methodology, strategic thinking, comparative analysis, NATO model*

Giriş

Hərbi təhsil dövlətlərin təhlükəsizlik və müdafiə qabiliyyətinin əsas dayaqlarından biridir. Zamanla dəyişən texnoloji, strateji və siyasi reallıqlar hərbi təhsilin nəzəri və metodoloji əsaslarını da inkişaf etdirmişdir. Müasir dünyada hərbi təhsil yalnız döyüş bacarıqlarının öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də strateji düşüncə, liderlik qabiliyyətləri və texnoloji biliklərin inkişafını əhatə edir. Qlobal təhlükəsizlik mühitinin sürətli dəyişməsi, hibrid müharibə anlayışının aktuallaşması, texnoloji innovasiyaların döyüş sənətinə təsiri hərbi təhsilin nəzəri və metodoloji əsaslarının davamlı olaraq yenilənməsini zəruri edir (Caforio, 2006).

Tədqiqat

Klassik dövrlərdə Sun Tzu kimi mütəfəkkirlər müharibənin ağıllı planlaşdırılması və düşməni savaştan məğlub etmə prinsipini təbliğ etmişdir (Sun Tzu, 2018). Daha sonra Karl fon Klauzevits müharibənin siyasətin davamı olduğunu vurğulayaraq, hərbi qərarvermə prosesində strateji rəşionalizmin rolunu önə çəkmişdir (Clausewitz, 1832/1989).

Hərbi təhsilin nəzəriyyəsi

Hərbi təhsil nəzəriyyəsi müasir dövrdə daha da genişlənmiş və müxtəlif fənlərarası istiqamətləri birləşdirmişdir. Bugünkü hərbi təhsil modellərində yalnız klassik döyüş hazırlığı deyil, həm də psixoloji dözümlülük, informasiya müharibəsi, kibermüdafiə və kütləvi informasiya vasitələrinin idarə olunması kimi sahələr də nəzərə alınır (Belenky, 2001; Wong, Bliese & McGurk, 2003). Andragogika nəzəriyyəsi də hərbi təhsilin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Yetkin öyrənmələrin öz təcrübələri üzərindən yeni bilikləri mənimsəməsi prinsipi əsasında qurulan metodologiyalar zabitlərin liderlik və analitik bacarıqlarının formalaşmasında əsas vasitəyə çevrilmişdir (Knowles, 1980).

Hərbi təhsilin nəzəri aspektləri həmçinin strateji səviyyəli qərarvermə mexanizmləri ilə sıx bağlıdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, effektiv hərbi liderlər yalnız əməlləri icra edənlər deyil, həm də çevik düşüncə tərzinə malik, müxtəlif situasiyalarda adaptasiya bacarığı nümayiş etdirən şəxslərdir (Wong, Bliese & McGurk, 2003). Strateji planlaşdırmada və operativ idarəetmədə qarşıya çıxan mürəkkəb problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün hərbi təhsil sistemləri fərdi qərarvermə bacarıqlarını, sistemli analiz metodlarını və liderlik psixologiyasını birgə inkişaf etdirməyə yönəlmişdir (Gerras, 2010).

Bununla yanaşı, texnologiyanın inkişafı da hərbi təhsil nəzəriyyəsində mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Süni intellekt, böyük verilənlər (Big Data) analitikası və real vaxtda qərar dəstəyi sistemləri kimi texnoloji imkanlar müasir hərbi liderlərin hazırlıq səviyyəsinə yeni tələblər qoymuşdur (Tucker, 2018). Beləliklə, hərbi təhsil nəzəriyyəsi daha çox multidisiplinar, çevik və adaptiv bir xarakter almışdır.

Müasir dövrdə effektiv hərbi təhsilin nəzəri bazası dörd əsas prinsip üzərində qurulmuşdur: çevik öyrənmə bacarığı, analitik və kritik düşüncə, texnologiyaya adaptasiya və etik liderlik. Bu prinsiplərin hər biri müharibənin dəyişən xarakterinə uyğun olaraq orduların uğur qazanmasında həlledici rol oynayır (King, 2006). Akademik araşdırmalar təsdiqləyir ki, yalnız fiziki hazırlıq və silah biliklərinə əsaslanan ənənəvi yanaşmalar artıq müasir təhlükəsizlik çağırışlarına cavab vermək üçün kifayət deyil. Əvəzində, liderlik bacarıqları, strateji çeviklik və döyüşün qeyri-ənənəvi formalarına hazırlıq hərbi təhsilin nəzəri əsaslarının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir (Adamsky, 2010).

Hərbi təhsilin metodologiyası

Hərbi təhsilin metodologiyası zamanın, texnologiyanın və təhlükəsizlik mühitinin tələblərinə uyğun olaraq daim dəyişən və inkişaf edən bir sahədir. Müasir dövrdə hərbi tədris yalnız bilik ötürməkdən ibarət deyil, həm də əsgərlərin və zabitlərin analitik düşüncə, çevik qərarvermə və liderlik bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir (Caforio, 2006). Klassik metodlardan fərqli olaraq, müasir hərbi təhsil daha çox praktiki yanaşmaya, real ssenarilərin simulyasiyasına və problem əsaslı öyrənmə (PBL) metodlarına əsaslanır (Gerras, 2010).

Aktiv öyrənmə metodları hərbi təhsildə xüsusi yer tutur. Rollu oyunlar, komanda əsaslı məşqlər və real döyüş vəziyyətlərinin simulyasiyası tələbələrin real həyatda qarşılaşa biləcəkləri situasiyalara hazırlıq səviyyəsini artırır (Pike, 2015). VBS3 (Virtual Battlespace 3) kimi simulyasiya platformaları müasir hərbi akademiyalarda geniş istifadə edilir və qərarvermə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün effektiv vasitə hesab olunur. Bu yanaşma əsgərlərin yalnız əmrlərə tabe olmalarını deyil, eyni zamanda situasiyalara adaptiv və yaradıcı yanaşmalarını da təmin edir (Tucker, 2018).

Distans və onlayn təhsil texnologiyaları da hərbi təlim metodologiyasında mühüm yer tutur. Xüsusilə pandemiya dövründə NATO və digər beynəlxalq hərbi strukturlar onlayn platformalar vasitəsilə tədris prosesini davam etdirmiş, interaktiv vebinarlar, virtual laboratoriyalar və simulyasiya proqramları ilə əvəzləyici metodlar tətbiq etmişdir (NATO, 2020). Bu model, fiziki iştirak imkanlarının məhdud olduğu şəraitdə belə tədrisin davamlılığını təmin etmişdir.

Müasir metodologiyada fərdi və kollektiv hazırlıq paralel aparılır. Fərdi hazırlıqda şəxsi bacarıqların, liderlik keyfiyyətlərinin və şəxsi məsuliyyət hissəsinin inkişafına diqqət yetirilir (King, 2006). Kollektiv hazırlıq isə komanda içində effektiv ünsiyyət qurmaq, qərarvermə prosesində qrup dinamikasını nəzərə almaq və birgə fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaq məqsədi daşıyır. Bu yanaşma müasir döyüş əməliyyatlarında sürətli koordinasiya və qərarvermə qabiliyyətinin vacibliyini nəzərə alaraq tətbiq olunur (Wong, Bliese & McGurk, 2003).

Hərbi təhsil metodologiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi etik dəyərlərin və peşəkar davranış prinsiplərinin formalaşdırılmasıdır. Hərbi təlimdə yalnız texniki bacarıqların deyil, həm də humanitar və hüquqi biliklərin, xüsusilə silahlı münaqişə hüququnun tədrisi vacib yer tutur (Belenky, 2001). Əsgər və zabitlərin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun davranması müasir hərbi təhsil strategiyalarının əsas komponentlərindən biridir.

Texnologiyanın inkişafı ilə birlikdə süni intellekt və böyük verilənlər analitikası kimi innovasiyalar da hərbi təlim metodologiyasına daxil edilir. NATO və ABŞ Silahlı Qüvvələri süni intellekt əsaslı qərar dəstəyi sistemlərini və adaptiv öyrənmə platformalarını təlim prosesində tətbiq etməyə başlamışdır (Tucker, 2018). Bu sistemlər fərdi bacarıqları analiz edərək tədris materiallarını tələbənin ehtiyaclarına uyğunlaşdırır və öyrənmə prosesini daha effektiv edir.

NATO və Rusiya hərbi təhsil sistemlərinin müqayisəli təhlili.

Faktor	NATO	Rusiya
Təhsil Yanaşması	Modul əsaslı, təcrübə yönümlü	Klassik, mərkəzləşdirilmiş
Liderlik Hazırlığı	İntellektual liderlik və komanda idarəçiliyi	Avtoritar rəhbərlik və itaət
Texnologiya İntegrasiyası	Simulyasiya, süni intellekt əsaslı təlim	Əsasən ənənəvi metodlar, son dövrlərdə modernləşmə cəhdləri
Beynəlxalq Əməkdaşlıq	NATO daxilində qarşılıqlı təlimlər	MDB daxilində əməkdaşlıq, daha az beynəlxalq integrasiya
Distans Təlim İmkanları	Yüksək səviyyədə inkişaf etmiş	Məhdud və yeni tətbiq olunmağa başlanıb

NATO hərbi təhsilində əsas vurğu zabitlərin analitik və çevik düşüncə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə, liderlik bacarıqlarının formalaşdırılmasına yönəlmişdir (King, 2006). Rusiya modeli isə daha sərt intizam, fiziki hazırlıq və klassik hərbi biliklərin intensiv ötürülməsinə əsaslanır (Adamsky, 2010).

Azərbaycan Respublikasında hərbi təhsil metodologiyası

Türkiyə Respublikasının hərbi təhsil sistemi NATO standartlarına uyğunlaşdırılmış ən inkişaf etmiş metodoloji yanaşmalardan birini təmsil edir. Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyaları (Türk Silahlı Kuvvetleri Harp Akademileri) öz tədris proqramlarında aktiv öyrənmə metodlarından, qərarvermə oyunlarından və real vəziyyət simulyasiyalarından geniş istifadə edir (Demirel, 2019). Burada kursantlara real döyüş ssenariləri təqdim edilir və onların situasiya analiz qabiliyyətləri,

qərarvermə sürəti və komanda içində liderlik bacarıqları inkişaf etdirilir. Türkiyə hərbi təhsilində müasir döyüş əməliyyatlarının tələblərinə uyğun olaraq, kiber təhlükəsizlik və informasiya müharibəsi modulları da tədris proqramlarına daxil edilmişdir (Özdemir, 2020).

Türkiyə Hərbi Akademiyaları metodoloji baxımdan klassik təlimlərlə (fiziki hazırlıq, atəş bacarıqları) yanaşı, analitik düşüncə, əməliyyat idarəçiliyi və strateji planlaşdırma sahələrinə xüsusi önəm verir. NATO-nun "Training Needs Analysis" (TNA) modelinə əsaslanan yanaşmalar tədris proqramlarında sistemli şəkildə tətbiq edilir (NATO, 2017). Bu yanaşma çərçivəsində hərbi təhsil ehtiyacları fərdi və kollektiv səviyyələrdə qiymətləndirilir və bu qiymətləndirmə nəticələrinə uyğun olaraq təlim proqramları dinamik şəkildə yenilənir.

Azərbaycan Respublikasında da hərbi təhsil metodologiyası müasir tələblərə uyğun olaraq yenilənməkdədir. Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbində tətbiq edilən metodologiya Türkiyə modeli ilə böyük oxşarlıqlara malikdir. Burada təhsil alan kursantlar real döyüş şəraitinə uyğunlaşdırılmış praktiki məşqlər, simulyasiya təlimləri və liderlik inkişaf proqramları vasitəsilə hazırlanır (Əliyev, 2018). Azərbaycan Silahlı Qüvvələri 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə tətbiq edilən metodikaların effektivliyini real döyüş əməliyyatlarında sübut etmişdir. Məsələn, kombinə edilmiş silah əməliyyatları (Combined Arms Operations) və yüksək səviyyəli koordinasiya tələb edən taktiki manevrlər məhz müasir metodoloji yanaşmalar sayəsində uğurla həyata keçirilmişdir (Quliyev, 2021).

Azərbaycan hərbi təhsilində, xüsusilə zabit hazırlığında problem əsaslı öyrənmə yanaşması (PBL) geniş tətbiq edilir. Kursantlara situasiya əsaslı tapşırıqlar verilir və bu tapşırıqlar vasitəsilə onların analitik düşüncə və qərarvermə bacarıqları inkişaf etdirilir. Bundan əlavə, NATO tərəfindən tövsiyə olunan standartlara uyğun olaraq etik liderlik və silahlı münaqişə hüququnun tədrisinə xüsusi diqqət yetirilir (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2020).

Hər iki modelin ortaq cəhəti müasir texnologiyaların - simulyatorların, e-təhsil platformalarının və virtual realitet sistemlərinin - təlim prosesində geniş tətbiqi ilə bağlıdır. Bu yanaşmalar tələbələrin praktiki bacarıqlarını artırmaqla yanaşı, döyüş şəraitində adaptasiya və qərarvermə sürətini də optimallaşdırır (Pike, 2015).

Nəticə

Hərbi təhsilin nəzəriyyəsi və metodologiyası tarixi təcrübə və müasir texnologiyanın vəhdətindən yaranan dinamik bir sahədir. Klassik nəzəri prinsiplərə əsaslanan yanaşmalar müasir dövrdə analitik düşüncə, texnologiyaya adaptasiya və etik liderlik prinsipləri ilə tamamlanır. NATO ölkələri və Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, effektiv hərbi təhsil sistemi dəyişən təhlükəsizlik reallıqlarına çevik reaksiya verə bilən liderlərin və qüvvələrin hazırlanmasını təmin edir. Gələcəkdə hərbi təhsildə süni intellekt və kiber təhlükəsizlik sahələrinin daha da ön plana çıxacağı gözlənilir.

Ədəbiyyat

1. Adamsky, D. (2010). *The culture of military innovation: The impact of cultural factors on the revolution in military affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford University Press.
2. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi. (2020). *Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Təhsil Sistemi haqqında məlumat*. Bakı: Müdafiə Nazirliyi Nəşriyyatı.
3. Belenky, G. (2001). Stress and performance in military operations. In J. Driskell & E. Salas (Eds.), *Stress and human performance* (pp. 189–224). Lawrence Erlbaum Associates.
4. Caforio, G. (Ed.). (2006). *Handbook of the sociology of the military*. Springer.
5. Clausewitz, C. von. (1989). *On war* (M. Howard & P. Paret, Eds. & Trans.). Princeton University Press. (Original work published 1832)
6. Demirel, A. (2019). Türkiyə hərbi akademiyalarında təlim və tədris sisteminin NATO standartlarına uyğunlaşdırılması. *Türk Savunma Bilimleri Dergisi*, 4(2), 25–42.
7. Əliyev, A. (2018). *Azərbaycan Respublikasında hərbi təhsil sisteminin inkişafı: Müasir çağırışlar və perspektivlər*. Bakı: Hərbi Nəşriyyat.
8. Gerras, S. J. (2010). *The army profession, ethics, and officership primer*. U.S. Army War College.

9. King, A. (2006). The word of command: Communication and control in the military. *Armed Forces & Society*, 32(4), 493–512.
10. Knowles, M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy*. Cambridge Adult Education.
11. NATO. (2017). *Training Needs Analysis (TNA) model*. NATO Allied Command Transformation.
12. NATO. (2020). *NATO's approach to education and individual training during COVID-19*. NATO HQ.
13. Özdemir, M. (2020). Kiber müharibə və Türkiyə hərbi təhsili: Yeni dövrün təlim tələbləri. *Milli Savunma Universitesi Dergisi*, 2(1), 67–85.
14. Pike, J. (2015). *Virtual Battlespace (VBS3)*. GlobalSecurity.org.
15. Quliyev, İ. (2021). Vətən müharibəsində hərbi təhsil və taktiki qərarvermə bacarıqları. *Azərbaycan Müdafiə Strategiyaları Jurnalı*, 2(1), 15–28.
16. Sun Tzu. (2018). *The art of war* (L. Giles, Trans.). Wisehouse Classics.
17. Tucker, P. (2018). The future of war: Artificial intelligence and the changing face of conflict. *Defense One*.
18. Wong, L., Bliese, P. D., & McGurk, D. (2003). Military leadership: A context specific review. *The Leadership Quarterly*, 14(6), 657–692.

Daxil oldu: 09.01.2025

Qəbul edildi: 14.04.2025